

– ухвалювати ті законопроекти, які не розколюють Українську державу, а об'єднують;
 – захищати на державному рівні мовно-культурний простір караїмів, гагаузів, ромів та інших народів, які знаходяться на межі зникнення;
 – не гальмувати розвиток української мови, а надати їй можливість поширюватися на Сході та Півдні держави.

1. *Дзюба І.* Інтернаціоналізм чи русифікація? – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. – 336 с. 2. *Діак І.* Українське відродження чи нова русифікація?: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. – К.: Гранослов, 2000. – 304 с. 3. *Ісаєвич Я.* Мовний код культури [Електронний ресурс] / Ісаєвич Я. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/istkult2/ikult211.htm>. 4. *Кузьменко Ю.* Історія української мови в конспектах Юрія Кузьменка: навчальний посібник. – К.: Університетське видавництво “Пульсар”, 2003. – 123 с. 5. *Парфенов О.* Досвід діяльності державних, суспільно-політичних

організацій Румунії щодо підтримання зв'язків з діаспорою, відстоюванню її інтересів та його врахування в етнополітиці України (на прикладі румунської меншини в Україні) / Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – 27–28 вересня 2003 р. – К.: Світогляд, 2004. – С. 172, 175. 6. *Макара М., Мигочевич І.* Карпатські русини в контексті сучасного етнополітичного життя // Український історичний журнал. – 1994. – № 1. 7. *Нагорна Л.* Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с. 8. *Майборода О.* Користь і сентименти в українсько-російських відносинах / Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва. Збірник наукових праць. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2010. – № 4. – 208 с. 9. *Савойська С.* Розпад СРСР: парад суверенітетів // Пам'ять століть. – Листопад – грудень, № 6 (88). – 2010. – С. 34–43. 10. Українські землі у складі Румунії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://school.xvatit.com/index.php?title>.

УДК 159.922.4:323.113(=161.2)

Наталія Стефаненко

Етнічна ментальність як фактор адаптації українців за кордоном

Розглядається етнічна ментальність як глибинний рушійний чинник самоорганізації етнічної групи. Досліджується ментальне підґрунтя зовнішньої міграції українців. Відслідковується роль ментального досвіду в адаптації українців за кордоном.

Ключові слова: етнічна ментальність, самоорганізація, міграція, адаптація, ментальний дефіцит.

We considered ethnic mentality as a deep driving factor of self-organization of an ethnic group. We investigated the mental background of foreign migration of Ukrainians. We established the role of mental experience in adaptation of Ukrainians abroad.

Keywords: Ethnic Mentality, Self-organization, Migration, Adaptation, Mental deficiency.

Зовнішня міграція українців на сьогодні набула рис виразно системного характеру, що дозволило розглядати її як чітко окреслений потужний прояв соціальної самоорганізації і закономірно викликало появу цілої низки досліджень, насамперед соціологічного спрямування. З огляду на це і задля подальшого поглиблення розуміння місця і ролі феномена міграції українців в загальному процесі націєтворення доречним видається розгляд глибинно-психологічних механізмів даного явища, а саме дослідження ментального підґрунтя української міграції.

Ментальність як глибинно-психічний феномен й етнічна ментальність як конкретний його вияв у межах української етнічної спільноти досліджується активно і різнопланово (А. Бичко, Р. Додонов, О. Лозова, М. Слюсаревський, В. Храмова, М. Юрій та ін.). Різноплановість накопиченого матеріалу відкриває можливості для об'ємного розгляду феномена ментальності, а існуючий масив дозволяє виокремити ряд виразних характеристик етноментальності, які видаються значущими в контексті розгляду заявленої теми. Упродовж існування етнічної спільноти ментальність виступає як латентний регулятор її активності. Наприклад, автоматизм вибору способу розв'язання життєво важливих ситуацій на рівні етнічної групи можна розглядати як прояв ментального рівня саморегуляції, як механізм оптимального розподілу життєвих ресурсів групи. Завдяки цьому, зокрема, забезпечується тяглість етногенезу. Варто виокремити трансформуючу роль ментальності в ході самоорганізації етнічної групи – на глибинному рівні відбувається інтеграція досвіду етнічної групи як складної нелінійної соціальної системи через індивідуальний досвід кожного елемента даної системи в ментальне поле колективного досвіду. Активність ментальності має практично всеохоплюючий характер, включаючи афективний, когнітивний та поведін-

ковий рівні відкритого соціального утворення, проявляючись в автоматизмах активності окремої людини і групи на цих трьох рівнях.

Ментальний вплив, чітко прослідковуючись в активності її носіїв, зумовлює специфіку вибору стратегії і тактики адаптації групи до системних викликів. Оскільки процеси самоорганізації відкритої складної соціальної системи підпорядковуються принципу оптимального розподілу життєвих ресурсів у ході вибору шляхів підтримання стану динамічної рівноваги, групою автоматично обираються найменш енерговитратні, як правило, максимально наближені до ментально зафіксованого досвіду подолання ситуації внутрішнього напруження.

Внутрішня напруга ментального рівня може розглядатись і як прояв ментального дефіциту – дефіциту ментального досвіду, необхідного для успішного подолання викликів зовнішнього середовища чи внутрішніх проявів етногенезу. Ментальний дефіцит, у свою чергу, долається через сенситивну частину групи, в якій процеси колективного несвідомого переломлюються через особисту життєву ситуацію.

Можна припустити, що не тільки особливості ментальної напруги, але і стратегія, і тактика її подолання так само мають ментальні особливості. Оскільки ментальність яскраво проявляє себе в кризові періоди етногенезу, її розгляд видається доречним через виразні форми етнічної активності, прикладом якої в повній мірі може слугувати міграція.

Вже поверховий огляд характеру української міграції дозволяє розглядати її як прояв природної самоорганізації складної системи. Мається на увазі наявність чітко фіксованої динаміки формування структурних утворень – від переважно стихійних потоків міграції другої половини 1990-х рр. до мережі громадських організацій першої половини 2000-х, причому характерним видається сам факт

самоорганізації, продукування власних форм соціального структурування і саморегуляції, часом всупереч активності офіційних інституцій.

Міграція, особливо її трудова форма, традиційно оцінюється як стресова, напружена, сповнена внутрішніх конфліктів і зовнішніх викликів для збереження цілісності соціальної системи і для особистості як її елемента. Власне міграція часто оцінюється як загроза втрати етнічної чи національної ідентичності, фактор, який жорстко детермінує формування маргінальної структури особистості, сприяє підриванню системи традиційних цінностей особистості тощо. Руйнація чи істотне послаблення емоційно значущих зв'язків може призвести до маргіналізації як порушення особистісної цілісності мігранта. Маргіналізація у повній мірі стосується і «добровільних» мігрантів – людей, які переїжджають у більш сприятливу для себе країну для постійного проживання. Не дивлячись на таку загрозу, динаміка міграційних потоків українців за даними соціологічних досліджень залишається стабільно зростаючою: в період 1996–2010 рр. кількість трудових мігрантів зростає з 11,8 тис. до 80,4 тис. осіб [3; 4]. Зафіксована зміна характеру домінуючої міграційної мотивації від економічного, політичного до переважання соціокультурного аспекту [5] також може розглядатись як якісний прояв ментальної динаміки і вивчатись з позицій детермінованості міграційних процесів.

Після опитування та дослідження результатів свідчень є виражений характер переживання мігрантами втрати цілісності й відсутність повноти життя, характерних для маргінального типу особистості. Українські мігранти часто констатують факт послаблення відчуття єдності із власними сім'ями, скаржаться на незрозуміння між близькими людьми, розриви у системі цінностей, втрату цілісності й тягlosti спільної життєвої історії тощо. Маргінальна позиція супроводжується появою або посиленням депресивних настроїв, переживаннями втрати, формалізацією стосунків тощо. Дискомфорт, який закономірно відчують мігранти, не маючи можливості бути повноцінно включеними у материнську чи набуту групу, відображаючи особистісну глибинно-психологічну ситуацію цих людей, віддзеркалює конфлікт системний, ситуацію системного розщеплення. У свою чергу, сам факт переважання циклічного типу міграції серед українців може розглядатись як ілюстрація вибору маргінальної позиції як оптимального способу оволодіння конфліктною ситуацією [1].

Міграційні потоки попри все залишаються стабільно щільними, переважно це сільське чи містечкове населення прикордонних регіонів. До відомих аргументів, як відсутність виробництва і можливостей для професійного зростання, соціальної стабільності тощо, із психологічної точки зору вибір маргіналізації як оптимального шляху адаптації може пояснюватись ще кількома факторами.

По-перше, значне зростання соціальної мобільності значно послабило консервативність традиційної системи соціальних зв'язків, прищеплюючи досвід переживання маргіналізації значній частині спільноти. Наприклад, перехідний стан відомий у тій чи іншій мірі вихідцям із сільської місцевості й невеликих міст, які виїздили із дому на навчання.

По-друге, жителі прикордонних регіонів мають більше можливостей контактувати із представниками інших груп, часто мають кращі навички міжетнічної комунікації, володіють мовою сусідів тощо. Таким скороченням поля невизначеності послаблюється напруга переходу в іншу систему.

По-третє, жителі сільської місцевості, як правило, звичні до значного фізичного навантаження. Важка праця входить до звичної системи світоіснування етнічної групи, що й підвищує ймовірність успішної адаптації її представників у непривабливих сферах діяльності трудових мігрантів.

По-четверте, важка праця, «гартування» чітко фіксується на верхніх щаблях української етноментальної системи цінностей (наприклад, проявляючись у підкреслено позитивному ставленні (співчутті, повазі тощо) до того, хто «тяжко працює»). Разом із такою ментально значимою характеристикою, як «слухняність», ця особливість дозволяє мігрантам приймати власне становище із збереженням позитивного іміджу, циклічно обирати непрестижну сферу трудової діяльності.

По-п'яте, міграційні потоки спрямовуються переважно в країни із близькою культурою, що певною мірою послаблює тиск маргінального становища, зменшуючи при цьому витрати ресурсів на первинну адаптацію.

При цьому залишається відкритим питання глибинної детермінованості масового, системного характеру вибору українцями саме шляху міграції для подолання ситуації соціального чи економічного дискомфорту.

Зв'язок між особливостями ментальності етносу та геополітичним фактором її формування зазначається практично всіма дослідниками ментальності. Існування на межі двох світів фіксується дослідниками як один із факторів, що детермінує формування глибинного ментального конфлікту українського суспільства. Проживанням українців на межі між Сходом і Заходом пояснюється межовий, амбівалентний характер психічного складу українця. Межовість, фактично маргінальність, прослідковується у двоїстості позиції, відсутності чітко вираженої внутрішньої цілісності, латентному існуванні глибинних конфліктів, непослідовності дій і вчинків, вразливості, на екзистенційному рівні виливається у переживання туги, смутку, стражденності, зафіксованих як переважаючі глибинні переживання українців (М. Степико). Маргінальність прослідковується в одночасній присутності системи цінностей сходу і заходу, амбівалентному існуванні «двох натур» – авантюрно-козацької і пасивно-селянської тощо. Логічно припустити, що стан межовості, маргінальності «знайомий» українцеві вже на ментальному рівні. Більше того, з огляду на архаїчний рівень цих переживань, на ментальному рівні такий стан фіксується як норма, як зона комфорту, як орієнтир. У свою чергу, механізми саморегуляції зумовлюють несвідомий пошук зовнішньої ситуації, яка мала б узгодити, раціоналізувати, опредметнити, стан маргінальності.

Адаптація до власного маргінального світовідчуття, злиття із станом маргінальності зробила українця більш адаптивним до ситуації зовнішньої маргіналізації, фактично узгодивши внутрішній стан із зовнішньою ситуацією. Можливо, саме переважання ментальної складової в мотивації трудових мігрантів викликає занепокоєння роботодавців, які фіксують значний домішок ірраціональної складової поведінки українських трудових мігрантів.

Підкріплюють ментальний вибір українців особливості етногенезу. Відсутність тяглого досвіду проживання в межах власної держави компенсується позитивним ментальним досвідом самозбереження в умовах етнічного і державного підпорядкування. Аналіз основних, найчастіше виокремлюваних дослідниками ментальних рис українців дозволяє припустити наявність високого рівня ментальної готовності до успішної адаптації в умовах міграції. Ментальний досвід тривалого проживання «під кимось», фіксуючись на рівні

національного характеру, зробив українців прийнятними об'єктами (рідше – суб'єктами) взаємодії в рамках організації виробничої діяльності. Додає аргументів на користь вибору міграції як оптимального шляху до вибудови власної ментальної структури, досвід перебування в рамках радянської системи, що підтверджується зворотнім зв'язком від роботодавців. Вони не вимагають багато від держави Іспанія, можливо, через те, що звикли до комуністичного режиму, який змушував людей приймати ситуацію такою, як вона є [5, с. 113]. Виваженість у підході до вирішення складних справ, працьовитість, неагресивність, поступливість, терплячість, ліричність, м'яке почуття гумору – риси, привабливі для роботодавця. Чуттєвість, емоційність, любов до дітей, розвинена інтуїція, тонке відчуття гармонії можуть визначати не тільки специфіку вибору виду трудової діяльності, але й позицію щодо свого становища трудового мігранта.

З одного боку, відображенням відсутності на рівні досвіду переживання власної державності на ментальному рівні як правило, виділяють інертність, небажання визнавати владу своїх, уникання відповідальності в громадських справах, соціальний інфантилізм, індивідуалізм тощо. З іншого боку, можна спостерегти зустрічний процес – багатий досвід адаптації до умов необхідності підпорядкування більш соціально організованому, домінуючому етносу зробив українців привабливими мігрантами. Пасивна позиція щодо вибудови власної соціальної системи, підкріплена інфантилізмом радянської доби, ймовірно, послугувала підкріпленням вибору відмови від вибору стратегії активного формування самостійної цілісної соціально-політичної та економічної системи. До переліку сприятливих факторів можна додати занижену самооцінку українства, яка проявляється у скептицизмі щодо своєї групи («не те, що в нас», «у нас як завжди», «ми нічого толком зробити не можемо» тощо). Приєднання до налагоджених стабільних соціальних систем, подолання кризової ситуації через запозичення готової моделі ментально сприймається як більш реальна і більш перспективна.

Кмітливість, нещирість, хитрість, обережність – ті риси, які дозволяють отримати бажане непрямым шляхом, з іншого боку можуть слугувати свідченням ментального дефіциту ресурсів для вибудови власної зрілої соціально-політичної системи. Роботі над формуванням власних традицій самоорганізації значна частина суспільства перевагу віддає

активній діяльності в межах створених кимось умов, актуалізуючи в такий спосіб свій, оптимальний шлях розвитку. Вірогідно, перелік коротко зазначених причин такого вибору можна істотно продовжити, і тоді ми матимемо можливість реально зрозуміти логіку розвитку українського етносу, вагомі причини, не очікуючи часу, коли зовнішні умови будуть створені кимось ззовні.

Вивчення особливості світоіснування етнічної групи з позицій аналізу глибинних детермінант її динаміки дає можливість зрозуміти краще закономірності специфіки її активності, шляхів її самоорганізації і саморозвитку. Обираючи суспільство із стабільним соціальним розвитком, мігранти тим самим підтверджують соціальні орієнтири українського суспільства. Перспективною видається також динаміка мотивації мігрантів, зміщення акценту від економічних факторів до соціально-культурних орієнтирів. Така динаміка може свідчити про поступове оздоровлення українського суспільства, про вихід на якісно вищий щабель соціальної саморегуляції. Щодо нестабільності українського суспільства, від якої активно дистанціюються мігранти, варто зауважити перспективність такої ситуації в системному ракурсі розгляду, фіксує її як системний прояв життєдіяльності етнічної групи, оскільки «лише нестійкі системи, системи далекі від рівноваги, здатні спонтанно організовувати себе і розвиватись, оскільки в стійких системах подразнення не призводить до зміни структури, «звалюючись» на попереднє рішення» [2, с. 29].

1. Католік Г. Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду) // Вісник Львівського університету. – Філософські науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 220–228.
2. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М., 1994. – 238 с.
3. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. – К.: НІСД, 2011. – 40 с.
4. Міжнародний благодійний фонд «Карітас України». «BrainNet-Working»: Трудова міграція як інструмент інтернаціоналізації. Збірка матеріалів комплексного дослідження трудової міграції та ринків праці (Іспанія, Італія, Молдова, Україна, Російська Федерація). – Львів, «Друкарські куншти», 2010. – 380 с.
5. Циркулярна міграція: нові підходи до старої концепції. Матеріали дослідницького проекту «Опрацювання концепції політики циркулярної міграції українців до ЄС у взаємодії експертних середовищ та аналітичних центрів України та ЄС» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://navigator.net/public/docs/uploaded/6h0oa5b-circular.pdf>.

УДК 17.035.3:314.151.3

Ірина Федорченко

Цивілізаційний потенціал національного характеру українських трудових мігрантів

У статті аналізується цивілізаційний потенціал національного характеру українських трудових мігрантів. Виявлено риси українського національного характеру, які можуть стати дієвим чинником європейського вибору України і активно сприяти реалізації цього вибору.

Ключові слова: цивілізація, Європа, потенціал, національний характер, мігранти.

The article analyzes the civilization potential national character of Ukrainian labor migrants. Revealed features of Ukrainian national character, that may be an effective factor in European choice of Ukraine and actively promote the implementation of this choice.

Keywords: civilization, Europe, the potential, national character, migrants.

На межі ХХ – ХХІ ст. людство зіткнулося з комплексом проблем, що вимагають кардинально нових концептуальних підходів до пояснення та прогнозування наслідків колективної поведінки й діяльності великих спільнот. Комплексні дослідження цих проблем змушують сучасних вчених звернути

особливу увагу на специфіку формування національного характеру багатьох народів світу як необхідну умову сталого розвитку відповідних країн.

Проблеми національного характеру досліджувались у рамках філософії, антропології, соціології, етнографії,